«Мріємо та діємо»

Оцінка потреб системи загальної середньої освіти України

Дослідження за участі молодих дослідників_ць

травень 2023

ЗМІСТ

Вступ 1

Інформація про стан системи загальної середньої освіти 1

Про «Мріємо та діємо» та оцінювання потреб у системі загальної середньої освіти за участі молоді 2

Методи 3

Загальний огляд 3

Графік, робота у випадку непередбачених обставин та обмеження дослідження 4

Результати 5

Демографічні дані учасників 5

Відмінності та загальні риси в режимах навчання під час пандемії COVID-19 та під час російського вторгнення 6

Забезпечення рівноправного доступу до якісної освіти: відмінності та переваги в освіті онлайн і офлайн 7

Ефективні підходи до викладання, засоби та платформи 11

Оцінювання та підтримка прогресу учнів у навчанні, їх результатів і потреб 13

Підтримка у розв'язанні проблем, пов'язаних із навчальним процесом: надання і корисність інструкцій для гарантування безпеки учнів та покращення результатів навчання, обізнаність щодо них 17

Роль учнів, учителів, батьків у системі середньої освіти 21

Рекомендації щодо сприяння більш ефективному освітньому середовищу 22

Рекомендації та спеціальна підготовка, необхідні для підтримки вчителів та учнів 22

Фінансові інвестиції в педагогічні кадри України 23

Внесення змін у навчальний план учнів 23

Інфраструктурні ресурси, необхідні для підтримання результатів навчання 24

Висновки 24

Модифікація підходів 24

Залучення та участь 25

Посилення спроможності та застосування підходу «не нашкодь» і травма-інформованого підходу 25

Аналіз даних 26

Додаток 27

ПОДЯКИ

Це дослідження стало можливим завдяки щирій підтримці американського народу через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). Зміст цього матеріалу є відповідальністю IREX та Making Cents International і необов'язково відображає погляди USAID чи Уряду Сполучених Штатів.

Цей звіт підготували:

Челсі Паллатіно Тревеллін, керівниця дослідницького напрямку, Making Cents International

Катерина Воробей, проєктна асистентка та асистентка з досліджень, Making Cents International

Тетяна Любива, директорка з досліджень та навчання, IREX

Ольга Рибак, старша фахівчиня з моніторингу та оцінки, IREX

Команда "Мріємо та діємо" висловлює свою подяку шістьом українським молодим дослідникам та дослідницям, які відіграли ключову роль у керівництві та підтримці кожного етапу процесу оцінки. З міркувань безпеки та конфіденційності їх імена наразі не називаються. Команда також хотіла б подякувати українським учням_еницям і вчителям_лькам, які брали участь у цьому дослідженні та поділилися своїми поглядами, досвідом і рекомендаціями щодо підтримки та покращення результатів навчання української молоді.

Програма "Мріємо та діємо" впроваджується за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та виконується IREX у партнерстві з Будуємо Україну разом (БУР), Центром "Розвиток корпоративної соціальної відповідальності" (CSR Ukraine), Making Cents International (MCI), Міжнародним республіканським інститутом (IRI) та Zinc Network.

Посилання на сторінку програми "Мріємо та діємо": https://mriemotadiemorazom.org

Огляд проєктів в рамках програми "Мріємо та діємо": https://www.irex.org/project/ukraine-national-identity-through-youth-unity

ВСТУП

Інформація про стан системи загальної середньої освіти[1]

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року суттєво змінило стан середньої освіти в Україні. Приблизно п'ять мільйонів дітей зіткнулись із вимушеними перервами у навчанні.[2] На початку вторгнення всі школи в Україні призупинили навчальну діяльність на два тижні.[3] Влітку 2022 року лише 131 школа працювала очно, 12 224 школи, які відвідують 75% учнів_ениць в Україні, працювали виключно онлайн, а 111 шкіл здійснювали навчання у гібридному форматі.[4] І вчителі_льки, й учні_ениці стали вимушеними переселенцями_ками: понад 665 000 учнів_ениць і 25 000 вчителів_льок виїхали за кордон, а вісім мільйонів переїхали в інші регіони України.[5] До серпня 2022 року приблизно 30%[6] шкіл виконали вимоги щодо забезпечення очного навчання восени, включно із доступом до укриттів. Підраховано, що у жовтні 2022 року 1300 українських шкіл були розташовані на тимчасово окупованих російськими військами територіях України.[7]

Проблеми з безперервним доступом до якісної освіти залишалися й через півроку, наприкінці 2022 та на початку 2023 року: приблизно два мільйони учнів_ениць відвідували школу виключно онлайн, а 1,3 мільйона — у змішаному форматі. Здатність повноцінно брати участь в освітніх заходах у школах погіршувалася через регулярну загрозу атак з повітря (68%) та відключення світла (60%), а також проблеми з критичною інфраструктурою, включно з відсутністю доступу до інтернету (57%), опалення (17%) та нестачею вчителів_льок (8%).[8] Інші фізичні пошкодження об'єктів інфраструктури вплинули на здатність шкіл і вчителів_льок створювати безпечні місця для учнів_ениць із необхідними ресурсами для навчання. Ці пошкодження включали руйнування дахів, підлоги, стін, систем каналізації, опалення, водопостачання та електрики, а також актових зал.[9] Ці проблеми особливо гостро відчула на собі українська молодь з інвалідністю та їхні родини, у тому числі 30 000 учнів_ениць[10], які проживали у закладах з цілодобовим перебуванням.[11] Станом на лютий 2023 року 2730 навчальних закладів зазнали фізичних інфраструктурних пошкоджень, 415 були зруйновані, а 3145 зазнали бомбардувань та обстрілів.[12] Наразі 13 000 шкіл в Україні вважаються діючими[13], 1,1 млн учнів_ениць відвідують заняття очно, 1,6

[1] Середня освіта в Україні — це 5–11-ті класи.
[2] Україна випробовує «креативні рішення» для шкіл під час війни (Axios, лютий 2023 р.).
[3] Вплив конфлікту в Україні на освіту (Acaps, серпень 2022 р.).
[4] Гібридні класи — це класи в школах, які пропонують навчальні курси «змішаного» типу, що поєднують заняття дистанційного та очного форматів.
[5] Освіта: вплив війни в Україні (Reliefweb, травень 2022 р.)
[6] Вплив конфлікту в Україні на освіту (Acaps, серпень 2022 р.).
[7] Війна в Україні має іншу лінію фронту: класні кімнати (Politico, січень 2023 р.)
[8] Наведені відсотки — це частка шкіл, про які повідомили матері учнів_ениць, які брали участь в опитуванні, проведеному проєктом «Дій для дітей України», і які стикалися із зазначеними проблемами доступу.
[9] Війна та освіта. Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи (savED, 2023 р.).
[10] За оцінками станом на лютий 2022 року понад 45 000 українських уч_ениць з інвалідністю відвідували спеціальні школи (Вплив конфлікту на освіту в Україні (Acaps, серпень 2022 р.)).
[11] Вплив конфлікту в Україні на освіту (Acaps, серпень 2022 р.).
[12] Міністерство освіти і науки України (МОН, березень 2023 р.).
[13] Станом на вересень 2021 року в Україні вважали діючою 13 991 школу (Нова українська школа, 2021 р.).

млн — виключно онлайн, 1,2 млн — вчаться у класах зі змішаним форматом навчання.[14]

Попри те, що школи мають досвід дистанційного навчання під час пандемії COVID-19 і можуть застосовувати набуті вміння, які були необхідні для адаптації під час тогочасного кризового періоду, відсутність доступу до технологічних пристроїв, електроенергії та підключення до інтернету продовжувала створювати перешкоди для повноцінної участі вчителів_льок і учнів_ениць в онлайн-навчанні.[15] Найпоширенішими електронними пристроями для підтримки навчання учнів_ениць є смартфони, за ними йдуть ноутбуки. Ці пристрої часто використовуються спільно з іншими членами однієї родини.[16] Серед опитаних матерів учнів_ениць, чиї діти використовують смартфони для навчання, 40% відзначили, що доступу до смартфона недостатньо, щоб підтримувати повноцінну участь їхніх дітей у навчальному процесі, який погіршився, разом із успіхами дітей та якістю освіти.[17] Якість навчання серед тих учнів_ениць, які змінили школу та пристосовуються до нових вчителів_льок й однокласників_ць, також погіршилась. Учням_еницям та їхнім родинам доводилося долати такі складні та травматичні події як: наявність близьких родичів_ок у Збройних силах (41%), розлука з друзями та родиною (28%), переїзд до іншого регіону (25%) або за кордон (8%), обстріли та бомбардування (24%), смерть родичів_ок або інших близьких (6%), втрата домівок (5%), відсутність продовольчої безпеки та/або води (5%).

Життя у нестабільному середовищі, повному подій війни, вплинуло й на психологічний стан учнів_ениць. До переліку виявлених наслідків належать: страх гучних звуків, дратівливість, відсутність задоволення від школи або хобі, посилення проблем емоційної регуляції та проєкція травматичного досвіду під час ігор або творчої діяльності.[18] Попри ці проблеми, батьки майже не усвідомлюють потреби дітей у психологічній підтримці (лише 13% усвідомлюють) та не залучають їх до такої підтримки (5% залучають), хоча ті, хто звертається до систем психологічної підтримки, майже завжди отримують її (98%).

Загальний вплив повномасштабної війни на систему середньої освіти, включно зі здатністю українських вчителів_льок забезпечувати ефективне навчання та підтримувати учнів_ениць, постійно змінюється. Для кращого розуміння потреб українських учнів_ениць, вчителів_льок та ключових учасників_ць системи освіти необхідні подальші дослідження, моніторинг та оцінка.

Про «Мріємо та діємо» та оцінювання потреб у системі загальної середньої освіти за участі молоді

Дослідження наслідків російського вторгнення здійснювалося в рамках програми «Мріємо та діємо» (UNITY), що впроваджується за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та виконується IREX у партнерстві з Будуємо Україну разом (БУР), Центром «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» (CSR Ukraine), Making Cents International (MCI), Міжнародним

[14] Україна випробовує «креативні рішення» для шкіл під час війни (Axios, лютий 2023 р.).
[15] Війна та освіта. Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи (savED, 2023 р.).
[16] Війна та освіта. Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи (savED, 2023 р.).
[17] Проблеми українських дітей в умовах війни (27 січня — 1 лютого 2023 р.) (Група «Рейтинг», 2023 р.).
[18] Проблеми українських дітей в умовах війни (27 січня — 1 лютого 2023 р.) (Група «Рейтинг», 2023 р.).

республіканським інститутом (IRI) та Zinc Network. “Мріємо та діємо” — 5-річна програма, спрямована на розвиток та підтримку молоді в Україні, створення сприятливого середовища, в якому молодь матиме можливість реалізувати свої мрії, ідеї та бачення розвитку країни. У межах дослідницької діяльності програми щодо тенденцій та навчання молоді в Україні, фахівці_чині програми «Мріємо та діємо» дослідили поточні бар’єри в системі середньої освіти України та чинники, що сприяють ефективному навчанню, для інформування майбутніх укладачів_ок освітньої політики для молоді та розробників_ць програм. У центрі уваги цього дослідження була українська молодь шкільного віку та вчителі_льки, оскільки вони щодня стикаються із залученням, реалізацією та підтримкою навчальної діяльності під час російського вторгнення. Для забезпечення підходу, в якому дослідження є локалізованим та проведеним за участі української молоді, були відібрані молоді дослідники_ці, які долучилися до дослідницької групи, а старші дослідники_ці підсилювали їх спроможність, гарантували якість, забезпечували технічну підтримку, а також впровадження підходу «не нашкодь»[19] та травма-інформованого[20] підходу. Молодих дослідників_ць було залучено за допомогою онлайн-реклами. Кандидатів_ок оцінювали члени команди програми «Мріємо та діємо», виходячи з їх зацікавленості у приєднанні до дослідницької групи та минулого досвіду проведення та/або асистування досліджень або участі у них. Було відібрано двох осіб чоловічої статі та чотирьох осіб жіночої статі, віком від 14 до 25 років, які на початкових етапах дослідження пройшли навчання з соціальних наук і змішаних методів досліджень, дизайну їх впровадження та аналізу даних, щоб брати участь у подальшій дослідницькій діяльності.

МЕТОДИ

Загальний огляд

Через нестачу досліджень щодо впливу війни на українську систему загальної середньої освіти на момент планування оцінки дослідницька група обрала якісний підхід до проведення оцінювання. Ця методологія дозволила поглиблено дослідити проблеми та сприятливі чинники у системі загальної середньої освіти. Дослідження передбачали демографічні опитування та обговорення у фокус-групах з вчителями_льками та учнями_еницями, зосереджені на дослідницьких питаннях, поданих у таблиці 1. Обговорення у фокус-групах тривали 90 хвилин, а демографічні опитування передбачали збір загальної інформації про учасників_ць, зокрема регіон, гендерну ідентичність,[21] класи, у яких викладали/навчалися.

[19] «Не нашкодити означає дбати про те, щоб не піддавати учасників_ць програми, працівників і членів громади фізичному чи емоційному ризику, навмисно чи ненавмисно. Чотири ключових принципи [цього підходу включають] безпеку, повагу конфіденційність і недискримінацію». (Як запровадити підхід, орієнтований на постраждалих, у розробку програм щодо гендерно зумовленого насильства (CARE-GBV, 2022, с. 4))

[20] Травма-інформований підхід «визнає травму, включно із первинною та вторинною, і реагує на неї відповідно до політик, застосовуючи процедури та практики, що спрямовані на активне запобігання ретравматизації. Травма-інформований підхід... включає фізичну, психологічну та емоційну безпеку для всіх... Він також передбачає, що кожен, незалежно від свого досвіду, може отримати користь від цього підходу». (Як запровадити підхід, орієнтований на постраждалих, у розробку програм щодо гендерно зумовленого насильства (CARE-GBV, 2022, с. 6))

[21] Варіанти відповідей щодо гендерної ідентичності включали «чоловік» і «жінка».

Таблиця 1. Запитання дослідження

Учасники	Запитання дослідження
Вчителі_льки	1. Як повномасштабне вторгнення в Україну вплинуло на здатність вчителів_льок надавати регулярний доступ до якісної освіти та проводити якісні навчальні заходи для українських учнів_ениць? 2. Наскільки вчителі_льки відчувають себе спроможними надати належну додаткову підтримку учням_еницям, які стикаються з проблемами в навчанні? 3. Як повномасштабне вторгнення в Україну вплинуло на здатність і спроможність вчителів_льок належним чином оцінювати успішність учнів_ениць і їх прогрес у навчанні?
Учні_ениці	1. Як повномасштабне вторгнення в Україну вплинуло на здатність української молоді, що навчається в середній школі, **брати участь у якісному навчанні й отримувати доступ до відповідних ресурсів** і систем?

Задля дотримання підходу «не нашкодь», включно з мінімізацією ризику фізичної шкоди і розширення можливостей щодо участі в оцінці, усі заходи з молодими дослідниками_цями та учасниками_цями проводили дистанційно. Для участі у дослідженні, вчителі_льки-учасники_ці повинні були станом на час проведення дослідження працювати у школі, а учні_ениці-учасники_ці— навчатися в закладах загальної середньої освіти України. Спочатку оцінка мала на меті залучити учасників_ць із регіонів із великою кількістю внутрішньо переміщених осіб (ВПО), зокрема з Львівської та Вінницької областей,[22] але через відключення світла по всій Україні, яке припало на час проведення дослідження рекрутинг респондентів_ок було розширено на всі регіони країни. Ці зміни було прийнято, щоб забезпечити цільовий розмір вибірки у 20 осіб для кожної групи учасників_ць і збільшити ймовірність того, що специфічні для регіону проблеми, з якими стикаються українські учні_ениці та вчителі_льки, будуть представлені у результатах дослідження.

Графік, робота у випадку непередбачених обставин та обмеження дослідження

Концепцію оцінки було розроблено у червні 2022 року з завершенням всіх етапів дослідження до жовтня. Однак посилення обстрілів інфраструктури призвели до значних змін у графіку проведення дослідження, а збір та аналіз даних завершився у березні 2023 року. Через регулярні проблеми з постачанням електроенергії внаслідок російських атак на енергоінфраструктуру України, дослідницька група розробила план з урахуванням заданого напряму та графіка дослідження. Подані нижче варіанти були використані для сприяння повноцінному та безперебійному залученню учасників_ць, у тому числі у ситуаціях перебоїв з інтернет-підключенням:

[22] В остаточній базі даних дослідження було представлено чотирнадцять областей, серед них: Київська, Дніпропетровська, Запорізька, Полтавська, Рівненська, Кіровоградська, Чернігівська, Донецька, Харківська, Івано-Франківська, Львівська, Волинська, Житомирська та Сумська області.

- **Варіант 1.** Проводити обговорення у фокус-групах з учасниками_цями у режимі реального часу через Zoom та/або телефон, залежно від пропускної здатності підключення учасників_ць.
- **Варіант 2.** Якщо учасники_ці не можуть приєднатися до обговорень у фокус-групі у прямому ефірі у запланований час — попросити їх приєднатися до майбутнього обговорення іншої групи.
- **Варіант 3.** Використовувати стратегії асинхронної комунікації, щоб поширити запитання фокус-груп серед учасників_ць, що не мають змоги підключитися до обговорення у реальному часі, але зацікавлені поділитися думками. Враховуючи вподобання учасників_ць і тип зв'язку, відповіді можна було надавати через електронні листи, аудіоповідомлення/текстові повідомлення у Telegram або в інших месенджерах.

Хоча результати цього дослідження дають важливу інформацію про досвід української молоді та вчителів_льок у системі загальної середньої освіти під час повномасштабного російського вторгнення, воно має певні обмеження. У дослідженні не було залучено репрезентативну вибірку українських учнів_ениць чи вчителів_льок, тому результати дослідження не варто узагальнювати. Також, були представлені не всі регіони України. Натомість деякі регіони були представлені надмірно. Як у залучених учасників_ць, так і у членів команди дослідників_ць в Україні іноді виникали труднощі через якість інтернет-зв'язку чи відсутність електрики, зокрема у тих осіб, які не мали відповідної пропускної здатності для підключення протягом часу проведення цього дослідження. Можливо, через ті ж проблеми потенційні учні_ениці та вчителі_льки, у тому числі з більш вразливих та географічно ізольованих груп, які могли б брати участь у дослідженні, не знали про таку можливість.

РЕЗУЛЬТАТИ

Демографічні дані учасників_ць

Загалом у дослідженні взяли участь 21 вчитель_лька і 40 учнів_ениць. Вибрані демографічні показники подані у таблиці 2 додатку. Більшість учасників_ць фокус-груп — дівчата/жінки. Більше третини вчителів_льок-учасників_ць і 17% учнів_ениць проживали у Дніпропетровській області, а майже третина учнів_ениць і 10% вчителів_льок проживали у Київській області. Більшість вчителів_льок (85%) мали ступінь магістра, а їхній досвід роботи у системі освіти варіювався від двох до понад 30 років, сфери діяльності включали викладання (85%), адміністративну роботу (10%) та надання спеціальної шкільної освіти для молоді з інвалідністю (5%). Майже половина вчителів_льок (48%) працювала лише на цій посаді й не шукала другу роботу, а трохи більше половини вчителів_льок або шукали другу роботу, або вже мали її. Близько половини вчителів_льок (52%) викладали онлайн, ще 43% викладали у змішаному форматі, а 5% викладали офлайн. І навпаки, 37% учнів_ениць отримували освіту у змішаному форматі, тоді як 23% навчалися лише онлайн. Усі вчителі_льки навчали учнів_ениць різних класів, до того ж майже 2/3 з них викладали в одинадцятому класі, 48% викладали у дев'ятому та/або десятому, 43% викладали у п'ятому та/або шостому і 38% викладали у сьомому та/або восьмому класах. Для порівняння, більше третини

учнів_ениць-учасників_ць були у дев'ятому класі (36%), і по 23% учнів_ениць навчались у десятому чи одинадцятому класі. Найбільше вчителів_льок викладали українську мову та літературу (33%). Всесвітню історію та/або історію України викладали ще 29% учасників_ць. Вчителі_льки зазвичай викладають у різних класах у межах однієї школи, тож кількість учнів_ениць, яких навчає один вчитель, суттєво відрізнялась: одна третина навчала 25–29 учнів_ениць (33%), але були два випадки, коли один_на вчитель_ка відповідав_ла за викладання свого предмету для 200 і 400 учнів_ениць.

Відмінності та загальні риси в режимах навчання під час пандемії COVID-19 та під час російського вторгнення

Й учні_ениці, й вчителі_льки розмірковували про відмінності між освітніми процесами та набутим досвідом під час пандемії COVID-19 і війни, часто цитуючи з позитивної точки зору те, що **пандемія дала їм можливість запустити дистанційні підходи й платформи для викладання та участі в навчанні, які були адаптовані та застосовані у контексті війни.**

> *«Відмінність між війною…? Ну, ви знаєте, спочатку, коли була пандемія коронавірусу, ми всі були на дистанційному навчанні. Звичайно, це був великий бонус, напевно, тому що ми були готові до того, бо ми дуже швидко опинились у ситуації воєнного часу й уже на початку квітня повернулися на роботу»,* — вчителька української мови та літератури, Чернігівська область.

Вчителі_льки та учні_ениці висловлювали думку, що **під час пандемії атмосфера була спокійнішою,** оскільки було зрозуміло, що ситуація тимчасова.

> *«Для мене ключова різниця між пандемією і війною в тому, що під час пандемії ми розуміли, що це карантин, і ми вийдемо буквально через місяць, коли це все вщухне… Тут абсолютно незрозуміло, коли ми повернемося знову до нормальних занять… Це трохи страшно»,* — учениця 10 класу, Дніпропетровська область.

Інші учні_ениці висловлювали незадоволення через те, що вони ізольовані від своїх друзів і **втратили можливість спілкуватися з однокласниками_цями особисто.**

> *«Пандемія давала відчуття карантину. Зараз я сидітиму вдома три тижні… немає такого відчуття, що це ось-ось закінчиться… Я втомилася сидіти вдома, я хочу в школу»,* — учениця 11 класу, Запорізька область.

Вчителі_льки та учні_ениці також зазначали, що при навчанні під час повномасштабної війни вони відчували та спостерігали в інших учнів_ениць та вчителів_льок більше проблем, пов'язаних із психічним станом, що вплинуло на їхню здатність змістовно брати участь у навчальному процесі.

> «*Під час пандемії ми не хвилювалися… ми знали, що в нас є графік. Ми працювали відповідно до графіка. До нас приходять діти, ми з ними спілкуємося і так далі. Зараз наше навчання може бути перервано. Скажімо так, сигнал тривоги — ми всі знаємо, що треба збиратися та швидко тікати… все одно потрібно швидко зібратися разом. І за ці хвилини,*

які повинні бути, за пару хвилин вже бути в укритті. Тобто тут уже стало трохи складніше», — вчителька математики, Житомирська область.

Додатково вчителі_льки та учні_ениці розповіли, що постійні відключення світла, які впливають на інтернет-зв'язок, були окремою перешкодою для навчання під час вторгнення.

Забезпечення рівноправного доступу до якісної освіти: відмінності та переваги в освіті онлайн і офлайн

Обговорюючи переваги, проблеми та вподобання щодо участі в освітніх заходах онлайн і офлайн**, більшість вчителів_льок і учнів_ениць надали перевагу офлайн-навчанню, зазначивши, що якість такої освіти краща**.

«Коли ми бачимо очі дітей у реальному житті, ми розуміємо, чи вони орієнтуються в темі. І це єдиний спосіб, у який ми можемо дійсно оцінити їх і проводити для них контрольні роботи, екзамени й інші заняття. Ось як ми бачимо результат», — вчителька української мови та літератури, Київська область.

Учні_ениці також зрозуміли**, що можливість особисто спілкуватися зі вчителями_льками для обговорення питань є критично важливою для навчального процесу.**

«Офлайн-навчання… краще, тому що онлайн ти не маєш такого сильного контакту з учителем. Офлайн з ним можна побалакати, можна з чимось не погодитися, а онлайн сидиш… а зараз ще й з мобільним інтернетом проблеми», — учениця 11 класу, Кіровоградська область.

«Я думаю, що спосіб пояснення у вчителів там (онлайн) змінився. Через проблеми зі зв'язком, немає інтернету… Дуже часто буває, що немає уроків, і ти або розбираєшся сам, або йдеш до своїх батьків. Загалом вчителі мало пояснюють онлайн», — учениця 5 класу, Полтавська область.

Однак більшість вчителів_льок і учнів_ениць також визнали переваги поєднання офлайн та онлайн форматів. Вчителі_льки, зокрема, **висловили думку, що дистанційні підходи мають потенціал для підвищення рівності в доступі до освіти.**

«Найголовнішою перевагою дистанційного навчання є те, що незалежно від того, де учень… зараз знаходиться, чи на окупованій території, чи… за межами своєї області, у місці постійного проживання чи навіть за межами своєї країни, наш навчальний заклад може забезпечити навчання кожному учаснику… незалежно від ситуації з безпекою», — учитель хімії, Сумська область.

Деякі вчителі_льки також розповіли, що деякі **предмети краще підходять для викладання онлайн, тоді як для інших критично важливим є викладання офлайн.**

«Я зараз не говорю про українську чи зарубіжну літературу, де можна просто читати тексти, а ще можна дослідити багато матеріалів на відповідні теми в інтернеті. А про такі точні предмети, як геометрія, алгебра, хімія, фізика, біологія — це досить складні дисципліни, де

потрібен професіонал», — вчителька української мови та літератури, Київська область.

Хоча багато учнів_ениць надають перевагу навчанню офлайн, **більшість учнів_ениць також поділяли точку зору, що дистанційна освіта є легшою, і що вони мають менше завдань, коли навчаються онлайн.**

«До війни я займалася, напевно, вдвічі більше. Нам давали більше домашніх завдань, більше завдань з алгебри та геометрії. Оскільки зараз у нас змінилося чимало вчителів, а з початком війни вони також трохи стали краще, тому нам менше роботи», — учениця 10 класу, Дніпропетровська область.

Вчителі_льки й учні_ениці також відкрито говорили, що **поширеним явищем у дистанційній освіті є списування, і його важко розпізнати та запобігти йому. Учні_ениці зазначали, що вони вибірково приєднуються до тих дистанційних занять, які вони вважають найважливішими чи цікавими**. Деякі учні_ениці навчались у школах, де вчителі_льки одночасно проводили уроки для учнів_ениць, присутніх особисто та онлайн. **Особи, що навчались за допомогою такого підходу, погодились, що вчителі_льки не мали змоги повною мірою взаємодіяти з обома групами, а учні_ениці, присутні онлайн, зокрема, відчували себе покинутими та забутими.** Один учень зазначив, що в молодших класах він надавав перевагу очному навчанню, але зараз, коли він готується до випускного й сам вирішує, які саме заняття відвідувати, він надає перевагу онлайн-навчанню, оскільки так він краще контролює свій розклад і має менше годин навчання на день. Це питання також було піднято кількома учнями_еницями, які відвідували очні заняття позмінно, і через це їм доводилось пізно повертатись додому після навчального дня. **Деякі учні_ениці зазначили, що можливість вибирати, які уроки відвідувати, була для них ключовою перевагою навчання онлайн.**

«Напевно, у дев'ятому-десятому класі я більше схилялася до офлайн навчання, тому що… ти йдеш у школу… ти спілкуєшся… і ти з учителем… Є дошка, і… навіть простіше ставити запитання чи розуміти цю… тему… це не дуже добре працює онлайн. Але зараз, в одинадцятому класі, я схиляюсь до онлайну: менше уроків, менше часу витрачаю на предмети, які мені не подобаються, які я не хочу вивчати, і ще простіше звідкись списати… ба більше, ти можеш більше зосередитися саме на тих предметах, з яких плануєш здавати НМТ і ЗНО, і більше часу приділяти додатковим заняттям», — учениця 11 класу, Івано-Франківська область.

Декілька учнів_ениць зазначили, що **надають перевагу онлайн-навчанню через досвід булінгу.** Одна учениця повідомила, що надає перевагу онлайн-навчанню через відсутність булінгу та через те, що їй потрібно багато часу на дорогу при офлайн навчанні, що для деяких учнів_ениць створює додаткові труднощі. Ця учениця також відзначила складність довготривалого перебування перед монітором.

«Я живу в одному кінці міста, а моя школа розташована в іншому кінці міста… щоб добратись до школи, мені потрібно вставати о шостій ранку. Це при офлайн-навчанні… перевагою навчання онлайн є те, що можна

поспати… Іншою перевагою онлайн-навчання є те, що тебе не можуть спіймати однокласники. Оскільки мене булили в школі, це просто… Недоліком онлайн-навчання є необхідність сидіти перед планшетом чи монітором протягом восьми годин чи навіть довше. Це цілковитий мінус», — учениця 11 класу, Запорізька область.

Декілька вчителів_льок, які працювали в спеціальних школах або викладали для молоді з інвалідністю, також наголосили, що онлайн-освіта усуває бар'єри доступу, які загострюються через вторгнення (наприклад, доступність крісел колісних, у тому числі доступ до укриттів). **На відміну від учнів_ениць, які вважають, що онлайн-навчання легше і вимагає менше роботи, вчителі_льки постійно наголошували, що вони стикаються з більшим навантаженням і працюють довше під час підготовки та викладання онлайн.**

«Якщо говорити про дітей, які навчаються онлайн або навчаються вдома… у нас немає змоги якісно й навіть швидко перевірити цю роботу. Припустимо, дитина надсилає світлину зошита. Так, вона там виконала вправу, а щоби вчитель міг належно перевірити цю вправу, він повинен роздрукувати місця з помилками, які допустила дитина, і виправити їх для неї в текстовому варіанті. Це дуже важко, тому що ми витрачаємо занадто багато вільного часу, у який хотілося б просто відпочити та відновити сили», — вчителька української мови та літератури, Київська область.

Вчителі_льки також висловили незадоволення через те, що **поточні вимоги уряду створюють додаткову роботу для педагогічного персоналу та учнів_ениць** задля дотримання стандарту, який, схоже, не сприяє навчанню учнів_ениць і здається непотрібним під час війни.

«Система освіти зараз ще… в такому вигляді, точніше в такому вакуумі, ніби війни немає… такі високі вимоги до вчителів… занадто високі вимоги, які висуває Міністерство освіти і науки… ті ж конкурси… треба робити певні звіти, проводити олімпіади, обов'язково брати в них участь. Я не розумію, навіщо потрібен цей досвід… дітей не можна змушувати брати участь в олімпіадах у будь-який час — війна чи не війна… навіщо нам обов'язково брати участь у конкурсі? Вижати, вибачте, з нічого якусь роботу, просто взяти участь?… Тоді… звертаються до людей з управління освіти того чи іншого міста… і кажуть: "Так ви не впоралися. Ви не виконали… вимог цього стандарту, ви не здали отаку кількість робіт… ви не брали участі, ви погані". А потім учителів звинувачують у тому, що вони… під час авіанальотів, при різних умовах, у яких ми всі… не вичавили з цих дітей конкурсні роботи… цим людям інколи хочеться глянути в очі й запитати: як ви можете вимагати цього зараз? Зараз головне завдання — нормально працювати з дітьми, настільки якісно, наскільки це можливо», — вчителька української мови та літератури, Київська область.

Учні_ениці також **висловлювали незадоволення системними вимогами, які лежать в основі стандартів оцінювання освіти,** та висловили бажання змінити наявні підходи до оцінювання.

«Якщо асоціювати себе з чимось у системі освіти, то я почуваюся собакою на змаганнях, де всі оцінюють мене за вміння, за те, що я роблю, за те, чого

я навчився. Мені дають медалі, а є собаки, які не можуть робити те саме, що й я… ось як я це бачу. Хтось має хист до навчання, хтось ні… ми хочемо щось змінити. Ми відіграємо тут якусь роль. Ми тут, щоб змінити цю систему», — учениця 9 класу, Кіровоградська область.

Хоча деякі державні вимоги містять вказівки щодо сприяння навчанню учнів_ениць, вчитель_льки зазначили, що вони застаріли та не враховують поточного контексту онлайн-викладання, а також перешкод і сприятливих чинників, що з'явилися після пандемії COVID-19.

«Загалом… під час оцінювання навчальної діяльності учнів на уроках ми використовуємо наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження критеріїв оцінювання навчальних досягнень». Щодо обсягу домашніх завдань, то у вимогах… чітко зазначено, що… домашні завдання у 5-му класі не повинні перевищувати… півтори години, відповідно, норма цього закону також має бути врахована в кожному класі… і зрозуміло, що ці критерії та ці норми створені не для дистанційного навчання. Якщо ви подивитеся на ці накази… вони не 2019 року, вони 2011 року, йдеться не про санітарні норми, а про критерії оцінювання. Тому потрібно адаптувати… і критерії оцінювання, і вимоги щодо тривалості та обсягу домашніх завдань саме до умов дистанційного навчання, адже діти пів дня проводять за гаджетами, навчаються, а інших пів дня роблять домашнє завдання. Це… досить тривалий процес», — учитель хімії, Сумська область.

Відсутність відповідних вказівок щодо того, як найкраще підтримувати навчальну діяльність, призвело до збільшення навантаження на вчителів_льок. Виділити додатковий час для проведення освітніх заходів онлайн було особливо складно для **вчителів_льок, які працюють на другій роботі.**

«У мене як у вчителя дуже насичене життя. Маю підробіток та основну роботу. Також займаюсь репетиторством», — вчителька української мови та літератури, Чернігівська область.

Підтримка дистанційної освіти — це додаткове зобов'язання для вчителя_льки, кількість яких скорочується в Україні та які вже не можуть впоратися з навантаженням. Оскільки багато вчителів_льок покинули Україну або переїхали в інші регіони країни, залишивши свої викладацькі посади, ті, хто залишився в Україні, тепер беруть більше учнів_ениць, і вони відчувають, що їхні зусилля не відображаються на їхній оплаті чи у формі інших переваг.

«Я вважаю, що потрібна державна програма підтримки вчителів України. 22 тисячі колег виїхали за кордон. І ми розуміємо, що багато з них, особливо молодь, не повернеться… хто не будує школи, той будує в'язниці. Розпочнімо з цього. А тим більше (нині) у воєнний час, державу треба перебудовувати. Тому, розпочнімо з підтримки вчителів — вчителька історії, Дніпропетровська область.

Учні_ениці також свідомі того, що вчителі_льки мають фінансові труднощі, та підтримують збільшення державної підтримки вчителів_льок.

«Міністерство освіти… Я б, мабуть, просила підвищити зарплату вчителям… Мені їх шкода. Якось ми розмовляли на уроці з вчителем фізики і вона нам

сказала, що їй затримали зарплату. На картці залишилося двадцять сім гривень, а їй навіть їсти нема за що купити», — учениця 9 класу, Житомирська область.

Деякі учні_ениці також розповіли, що через вимушене переміщення у них більше немає тих вчителів_льок, що були раніше, і вони були засмучені тим, що вже немає вчителів_льок, з якими вони мали особистий позитивний зв'язок. Цікаво, що вони не висловлювали такого ж жалю щодо учнів_ениць, які залишили їхні класи. Скоріше учні_ениці висловлювалися позитивно та хвалили свої школи за те, що ті приймають учнів_ениць-ВПО у свої класи.

«У мене змінилось двоє вчителів, один із них — мій улюблений... Я страждала. Я чекала на розклад... вони там змінили двох моїх учителів, і це боляче. Я тримаю телефон у руках. Бачу повідомлення, що вже є новий розклад. Мені страшно відкривати його, але я роблю це. Я майже плакала... бо вчителька хімії... стала близькою людиною для мене. Я не знаю, як це пояснити. А тепер мені подобається хімія лише як предмет, без вчителя. Я вчу хімію тому, що вже звикла до цього...», — учениця 11 класу, Запорізька область.

Інші учні_ениці зазначили, що нові вчителі_льки не завжди можуть добре пояснити складні поняття. Учні_ениці зазначили, що це поширене явище серед вчителів_льок, яких нещодавно найняли для заповнення вакансій, деякі з яких були старшими і повернулись із пенсії, щоб викладати.

«У нас був дуже хороший вчитель інформатики... Він пояснював усе, що було незрозумілим, все показував. А та, яку нам тепер дали, лише показала нам відеопрезентацію... Я дуже сумую за ним», — учениця 10 класу, Дніпропетровська область.

Кілька учнів_ениць наголосили на тому, що найбільше їм подобалися предмети, на яких у них були найефективніші вчителі_льки, що часто спонукало їх надавати перевагу саме цим предметам для майбутнього професійного розвитку.

«Мій улюблений предмет — біологія. Це завдяки моєму колишньому вчителеві з моєї колишньої школи. Він був надзвичайно крутим викладачем і вдало пояснював матеріал, максимально доступно, тому я обираю біологію», — учениця 11 класу, Кіровоградська область.

Ефективні підходи до викладання, засоби та платформи

Під час обговорення методів і ресурсів для підтримки навчальної діяльності та результатів навчання учні_ениці та вчителі_льки часто згадували інтерактивні інструменти, які можна використовувати для онлайн-навчання.

«Я намагаюсь розпочати урок у класі, наприклад, із якоїсь вікторини. Наприклад, Kahoot. Діти з нетерпінням чекають на вікторину, вони знають, що перші три переможці отримають високу оцінку, тож це гарантує, що хай не 100%, але 99% учнів обов'язково прийдуть до мене на Zoom... Але я на цьому не зупиняюсь, наприклад, тепер я попереджаю їх про тему вікторини, тож і учні мають стимул повторити та пригадати

відповідну тему, і я це теж роблю», — вчителька української мови та літератури, Чернігівська область.

Серед платформ, які зазвичай щодня використовують вчителі_льки та учні_ениці, були Microsoft Teams, Zoom, Google Classroom, Всеосвіта, На Урок, NZ.UA, LearningApps, Flinga, Wordwall, Padlet, Interactive Whiteboards, електронні щоденники та гейміфіковані підходи, як-от Kahoot і Mentimeter. **Як учні_ениці, так і вчителі_льки говорили про важливість наочної демонстрації ключових понять, особливо для прикладних предметів, наприклад, геометрії чи хімії. Вчителі_льки відзначили, що використання відеокамери було особливо корисним для демонстрації завдань, цим же поділилися й учні_ениці. Учні_ениці зокрема, також згадували YouTube як важливий ресурс, до якого вони мали доступ, щоб доповнювати навчання на уроках**.

> *«Найважливіша порада, яку я усвідомила для себе під час онлайн-навчання, це те, що ніхто не може навчити мене краще, ніж я сама... Я почала розуміти, що чогось не вловлюю на уроках, що мені чогось бракує в інтернеті, що я просто чогось не розумію. Я почала глибше вивчати теми самостійно. Почала більше читати на цю тему. Почала дивитися потрібні канали в YouTube»,* — учениця 9 класу, Кіровоградська область.

Учні_ениці поділилися тим, що їм бракує особистої взаємодії з друзями, але групова робота та можливість спілкуватися з однокласниками_цями в інтернеті, зокрема через ігри, підвищили їхній інтерес до залучення та фактичної участі. **Незважаючи на те, що вчителі_льки та учні_ениці однаково використовують багато різних платформ для підтримки дистанційного навчання, вчителі_льки казали про надвелику кількість доступних ресурсів і складність із тим, щоб знайти час і навчитися ефективно використовувати їх у своїй викладацькій діяльності.**

> *«Сучасний учитель не може встигати за сучасними інформаційними технологіями... для того, щоб заохотити, скажімо так, наших учнів, ми маємо таку чудову можливість. Мені спочатку було дуже важко, тому що ми були покинуті, наше керівництво нас кинуло. Нам зовсім не пояснили, як потрібно проводити ці уроки... Я все шукала самотужки... тепер мені справді подобається готуватися до уроків... Думаю, щоб добре підготуватися до онлайн-уроку, вчителю потрібно чимало часу... Не навчаючись самому, неможливо надати якісне навчання, провести хороший урок для молодих людей. У нас тепер є багато технологій, я небагато вивчала влітку, але вже чимало переглянула. Дивлюся, думаю: "Боже, люди вже цим користуються на повну, а я навіть не знаю, що з цим робити"»,* — вчителька історії, Дніпропетровська область.

Незважаючи на корисні інструменти та стратегії, деякі учні_ениці та вчителі_льки розповіли, що відчували втому при заняттях онлайн через тривалий час, проведений перед екраном, що також спричинило погіршення їхнього зору. Деякі вчителі_льки заявили, що неможливо підтвердити, чи учні_ениці уважно працюють та чи присутні на уроці, коли ці учні_ениці не беруть активної участі в дистанційних заняттях і не мають увімкненої камери.

«Учителеві важко контактувати з учнями через Zoom. Вони вимикають камери й ти не знаєш, чи є там дитина чи ні. Це дуже важко», — вчителька української мови та літератури, Чернігівська область.

Деякі учні_ениці розповіли, що через вимкнені камери вони часто були менш активними на уроці.

«У нашій школі, наприклад, жоден вчитель, окрім вчителя фізкультури, не казав нам вмикати камери та іншими способами не заохочував нас бути зосередженими. Тому виходить дуже ліниво, тобто пів дня школи проходить десь у ліжку чи біля нього», — учениця 11 класу, Харківська область.

Багато вчителів_льок визнають, що пошук нових і креативних способів підтримувати ефективне спілкування з учням_еницями є ключовим пріоритетом і стратегією підтримки як результатів навчання, так і емоційного та психічного благополуччя учнів_ениць.

«Що мені вдалося змінити як учителю?... Я більше розмовляю з дітьми на різні теми, на додаток до тем уроку, а діти дуже добре це сприймають, їм це потрібно, вони дуже відкриті до контакту. Це особливо відчувалося навесні: будь-яке поставлене запитання вони зводили до поточної ситуації, війни тощо. Вони дійсно потребують цієї психологічної підтримки», — вчителька історії, Дніпропетровська область.

Розмірковуючи над своїми підходами до комунікації із початком війни, вчителі_льки визнали, що вони змінили спосіб спілкування з учнями_еницями та їхніми батьками та використовують більш неформальний стиль комунікації. **Особливо критичним назвали підтримання відкритих каналів спілкування, зокрема й у позашкільний час у месенджерах (чати у Viber, Telegram). Деякі учні_ениці повідомили, що вони почуваються більш упевнено, коли висловлюють свою думку за допомогою таких каналів. Вчителі_льки помітили цю тенденцію та використовували віртуальні платформи як можливість для подальшого розвитку стосунків з учнями_еницями для надання необхідної підтримки**.

«Ми ділились новинами. Ми ділилися одне з одним позитивними новинами, спілкувалися в Telegram, створювали меми. А інколи ми створювали меми одне для одного... Якщо в когось був день народження, створювали меми, щоб у такий спосіб привітати... Вони намагалися емоційно дистанціюватися й емоційно реагувати, читати, розуміти, говорити лише про позитивні новини. І багато в чому, знаєте, мене підтримувала віра. Що стосується потреб дітей, то мені здається, що їх варто частіше чути», — вчителька української мови та літератури, Чернігівська область.

Оцінювання та підтримка прогресу учнів_ениць у навчанні, їх результатів і потреб

Учні_ениці та вчителі_льки були однаково занепокоєні щодо впливу вторгнення на здатність системи освіти постійно оцінювати та сприяти навчанню учнів_ениць. Хоча обидві групи учасників_ць визнали корисність онлайн-

платформ, включно із соцмережами, для підтримки результатів навчання, **відсутність доступу до критично важливих ресурсів, як-от лабораторного обладнання, обмежує можливості учнів_ениць брати участь у практичних заняттях (наприклад, з прикладних наук, як-от хімія).** І вчителі_льки, й учні_ениці погодились із тим, що учні_ениці недостатньо підготовлені до майбутніх випускних іспитів. **Переважна більшість учнів_ениць вказували на труднощі, з якими вони стикалися під час вивчення математики, а деякі відзначили плутанину з очікуваним форматом іспитів.**

> *«Велике напруження через математику… те, що її треба писати на ЗНО чи на НМТ… досі не можуть визначити конкретний формат… це теж проблема, бо начебто так, йде війна в нашій країні, у нас все дуже складно, але оскільки вони не можуть визначитися, вони взагалі не роблять краще для людей, які цього року пишуть ЗНО, а точніше НМТ… Я сподіваюся, що наступного року ця ситуація покращиться, і буде більш чіткий план, створений зверху: що ми маємо робити, що саме маємо вчити, які предмети, які конкретні теми тощо. Оскільки насправді існує дуже велика плутанина, і люди, напевно, просто зараз вивчають все підряд, щоб перестрахуватися, можливо, на майбутнє»*, — учениця 10 класу, Львівська область.

Чимало учнів_ениць також розповіли, що відчували занепокоєння та смуток **через своїх вчителів_льок, які відкрито казали, що вони не вірили, що учні_ениці будуть готові до іспитів вчасно** і що вони не матимуть високих балів.

> *«У нас до ЗНО готуються тільки з української мови та з історії. Але з алгебри та геометрії нам постійно кажуть… ми не здамо ЗНО… ми не підготовлені. Просто кажуть, щоб ми знали, які ми нікчемні… що ми нічого не знаємо… те, що ми ходимо до школи, хоч трохи допомагає. Вчитель щось пояснює. Я принаймні бачу, що вона каже… можливо, це якось допоможе мені скласти іспит»*, — учениця 10 класу, Дніпропетровська область.

Ба більше, проблеми, пов'язані з електрикою та доступом до інтернету, створили бар'єри, які заважали учням_еницям виконувати завдання вчасно. **Учні_ениці розповіли, що існував брак підтримки й розуміння від вчителів_льок щодо того, як обмежений доступ до інтернету та психічна спроможність учнів_ениць працювати негативно впливають на їхню здатність виконувати завдання задовільно та вчасно. Також вони не відчувають, що мають навички, необхідні для ефективного залучення до ринку праці після завершення навчання.**

> *«Іноді здається… вчителі не розуміють ні нас, ні ситуації, в якій ми опинилися. Але, на щастя, є люди, які розуміють і нас, й аварійні відключення (що регулярно трапляються), і дають більше часу на виконання певних завдань… Тільки класний керівник нам завжди каже, що ми все здамо, ми всі обов'язково вступимо до ВНЗ, і не треба боятися іспитів, бо найстрашніше в нашому житті — війна»*, — учениця 11 класу, м. Київ.

Попри передбачуваний рівень готовності здобувати вищу освіту чи розпочинати трудовий шлях, багато учнів_ениць позитивно відгукувалися про те, що вони зацікавлені у виїзді за кордон, вивченні іноземних мов, а також у виїзних екскурсіях (щоб вийти зі шкільних аудиторій). **Деякі учні_ениці повідомили про своє зацікавлення у здобутті освіти за кордоном, оскільки вважають, що український диплом недооцінений на ринку праці**. **Незалежно від того, де вони вважали за краще продовжувати освіту, більшість учнів_ениць відзначили, що залюбки хочуть працювати за професією в Україні після закінчення навчання на благо народу України.**

> *«Багато людей хочуть виїхати за кордон, але загалом після повномасштабного вторгнення багато моїх знайомих змінили свою думку щодо навчання в Україні… багато хто вирішив залишитися тут вчитися…ще більша частина каже, що їм треба вчитися і, я теж так думаю, повертатися в Україну та продовжувати своє життя тут, відбудовуючи Україну саме тут. Тому я вважаю, що всі просто кажуть, що за кордоном краще… А в нас статистика досі така плачевна. Але насправді я думаю, що це піде тільки на користь державі… ми наступне покоління, ми майбутнє нашої України… просто треба розуміти, що це пріоритет…якийсь солдат віддав своє життя, щоб ти відбудував цю країну, і щоб ти міг продовжувати жити в цій країні… це мотивує мене рухатися далі, брати участь у якихось заходах, якось покращувати себе та країну»*, — учениця 11 класу м. Київ.

Обидві групи погодилися, що підтримка успіху учнів_ениць і хороші результати навчання можливі лише тоді, коли задоволені потреби учнів_ениць і вчителів_льок у сфері психічного здоров'я. Деякі учні_ениці зазначили, що останнім часом їхні вчителі_льки здавалися більш напруженими та злими в класі, можливо, через стрес. Також деякі учні_ениці розповіли, що не відчували, що вчителі_льки ставляться до них з повагою, а деякі поділилися досвідом, коли вчителі_льки зачитували їхні оцінки або кричали на них перед іншими учням_еницями — це їх засмучувало. **Вчителі_льки та учні_ениці визнали необхідність і важливість застосування додаткових ресурсів психічного здоров'я та психосоціальної підтримки (ПЗПСП) для обох груп, включно із додатковим навчанням для шкільних психологів_гинь щодо надання підтримки в надзвичайних ситуаціях.** Деякі учні_ениці та вчителі_льки розповіли, що мали змогу зустрічатися з іншими вчителями, учням_еницями та шкільними психологами_гинями для сеансів підтримки чи арттерапії, іноді в спеціальній кімнаті, призначеній для таких заходів. Водночас інші учні_ениці просили про додаткові ресурси, як-от шкільні гарячі лінії підтримки психічного здоров'я.

> *«Наш психолог влаштовував такі зустрічі для учнів нашої школи. Для всіх. Приходив, хто хотів… і було комфортно, бо це відвертало увагу від новин»,* — учениця 11 класу, Запорізька область.

На жаль, кілька учнів_ениць поділилися поганим досвідом роботи зі шкільними психологами_гинями, які не були чуйними до їхніх потреб. Деякі учні_ениці також мали досвід роботи з психологами_гинями, які не зберігали в таємниці

інформацію, якою вони ділилися, що відлякувало цих учнів_ениць від подальшого пошуку допомоги у сфері психічного здоров'я.

> *«Вона розповідає про проблеми її учнів, людей, дітей, які до неї звертаються. Вона розповідає це іншим людям, іншим психологам, вказує всі імена, показує всю інформацію про учасника, дитину, яка до неї звернулася. Це конфіденційність… цю інформацію не можна розказувати комусь іншому… а вона це робить»,* — учениця 11 класу, Кіровоградська область.

Незалежно від рівня впевненості у забезпеченні всебічної підтримки потреб учнів_ениць у сфері психічного здоров'я, вчителі_льки постійно стверджували, що сприяння безпеці та психічному здоров'ю учнів_ениць має вищий пріоритет, ніж підтримка хороших результатів навчання.

> *«Іноді ти… ставиш себе на місце дитини й думаєш, якщо ти вранці встав і почитав новини, і ти вже хвилюєшся, тобі стає погано, то діти в такому ж стані і, звичайно, більшість із них у різному віці навіть не показують це. Тому, навіть якщо здається, що дитина емоційно нестабільна, насправді все може бути інакше… зараз дуже важливо звертати увагу на стресовий стан, у якому ми перебуваємо щодня»,* — вчителька історії, Дніпропетровська область.

Деякі учні_ениці зазначили, що помітили позитивні зміни в тому, як їхні вчителі_льки спілкувалися з ними, зокрема коли вони мали можливість спілкуватися щодо навчання особисто.

> *«Вчителі стали більше все цінувати, як, здається, і всі українці загалом… Вони стали трохи більш… можна сказати, добрішими.. проявляють доброту до учнів, якось більше цінують те, що є можливість побачитися особисто і те, що ми всі живі, можемо спілкуватися. І це дуже відчувається»,* — учениця 10 класу, Львівська область.

Й вчителі_льки, й учні_ениці відзначали, що патріотичні заходи, присвячені українській культурі, особливо під час стресових ситуацій, підіймали їм настрій, додавали сил, надихали до активнішої освітньої діяльності. Патріотичні заходи могли відбуватися протягом навчального дня за підтримки школи, або в молодіжних центрах, або у вигляді позакласних заходів, як-от збір коштів і продаж випічки для Збройних сил, виготовлення окопних свічок і сіток, співи, проведення спільних хвилин мовчання за тих, хто втратив життя під час війни, або створення мистецьких творів, пов'язаних із Україною. Багато учнів_ениць також відзначили, що волонтерська діяльність стала для них дуже цікавою від початку вторгнення.

> *«Коли ми стривожені, коли лунає сигнал повітряної тривоги, ми швидко йдемо. Збираємось, йдемо в… укриття, а там теж треба їх чимось зайняти… сидять [і тримаються] собі. Ми чекаємо, я не знаю, ми розмовляємо. Бувало, що й патріотичні пісні співають, дуже люблять їх. Тоді діти ніби влаштовують такий мініконцерт»,* — вчителька математики, Житомирська область.

Чимало учнів_ениць і вчителів_льок також поділилися думкою про те, що їм потрібно залишатися сильними та наполегливо навчати й навчатись, бо це частина їхнього обов'язку шанувати Україну, самопожертви, здійснені під час війни, і плекати дух української стійкості та перемоги. Проте вчителі_льки сприймали відповідальність за безпеку дітей як надмірний тягар.

> *«На вчителях лежить справді велика відповідальність… але як це все відбуватиметься? Чи буде в нас час, щоб відвести дітей в укриття? Скільки хвилин ми на це витратимо?… зараз ми всі працюємо швидко… поки що все добре. Слава Богу, що так є, і я сподіваюся, що так і буде. Але не дай Боже, якщо трапиться якась ситуація, ми дійсно не знаємо, як кожен з нас буде поводитися в цій ситуації, чи буде хтось панікувати… Це непередбачувано… відповідальність велика, і всі вчителі нашої школи кажуть, що готові до цього… важко… але ми працюємо»,* — вчителька математики та інформатики, Чернігівська область.

І вчителі_льки, й учні_ениці розповідали, що з початку вторгнення учні_ениці стали більше цікавитися темами та предметами, що так чи інакше стосуються України.

> *«У мене майже однакове бажання вивчати все, що стосується України. Наприклад, історія, географія — все це якось стало цікавіше і з'явилося більше бажання вивчати щось українське»,* — учениця 9 класу, Дніпропетровська область.

Підтримка у розв'язанні проблем, пов'язаних із навчальним процесом: надання і корисність інструкцій для гарантування безпеки учнів_ениць та покращення результатів навчання, обізнаність щодо них

Вчителі_льки та учні_ениці ділилися досвідом застосування стандартів, виданих Міністерством освіти і науки України (МОН) та адміністрацією шкіл, при надзвичайних та повсякденних ситуаціях у класі. **Рекомендації, які найчастіше цитують і використовують обидві групи, стосуються техніки безпеки під час повітряних тривог. Вчителі_льки та учні_ениці знали, що робити під час повітряної тривоги, але в школах, де навчались учасники опитування, не було укриттів для гарантування фізичної безпеки**. Навіть ті вчителі_льки, що мали доступ до укриттів,[23] відзначали, що постійно докладають зусиль для того, щоб допомогти учням_еницям регулювати емоції та брати участь у навчальній діяльності під час тривалого перебування в укриттях. Вчителі_льки повідомили, що вони намагаються відволікти увагу учнів_ениць іграми та розмовами, щоб скоротати час.

> *«Головне — взагалі не повертатися до розмови про повітряну тривогу. Ми намагаємося про це не думати, навіть сидячи в укритті. Ми розмовляємо… це має бути розмова, до якої буде залучений увесь клас. Що ви будете робити, коли закінчиться повітряна тривога? Так, давайте умовно, так би мовити, поб'ємось об заклад: чи встигнемо ми сьогодні на урок, чи не встигнемо? Ну так, все-таки емоційно має бути більше позитиву, тому*

[23] Згідно з рекомендаціями Державної служби України з надзвичайних ситуацій у червні 2022 року, укриття в школах повинні мати рівну підлогу, належне освітлення, у тому числі для екстрених ситуацій, санвузол, два виходи та вентиляцію (savED, 2022).

що це ще діти, і їх не можна повністю придушити тими подіями, які зараз відбуваються в нашій країні. Вони самі це усвідомлюють. Вони були свідками й на їхніх очах твориться історія», — вчителька української мови та літератури, Чернігівська область.

Деякі вчителі_льки, що надають освітні послуги учням_еницям з інвалідністю, говорять про значні труднощі пов'язані з обмеженням фізичного доступу та визначенням вправ для підтримки цих учнів_ениць під час очікування в укриттях.

«Дуже важко під час сигналу повітряної тривоги, вони закриваються, вони бояться, і це все до нас. Ми боремося разом з ними, допомагаємо їм у цьому, стежимо, щоб у нас все було добре», — вчитель спеціальної школи, Житомирська область.

Вчителі_льки й учні_ениці казали про потребу в додаткових вказівках і стандартах, окрім підтримки безпеки учнів_ениць під час надзвичайних ситуацій, насамперед для підтримки залучення учнів_ениць і належних стратегій оцінювання. **Вчителі_льки постійно визначали дві групи учнів_ениць як такі, що потребують подальших вказівок щодо підтримки, — це: 1) учні_ениці, які одночасно навчаються в різних навчальних закладах в Україні та за кордоном; й 2) учні_ениці, які не залучені до дистанційного навчання на постійній основі.** Учні_ениці, які навчаються в кількох закладах, також можуть відвідувати заняття, що ведуться різними мовами. Ці учні_ениці часто мають такі розклади занять і терміни виконання завдань, які не узгоджені між собою, а це впливає на їхню здатність отримувати задовільні оцінки в обох закладах. Вчителі_льки розповіли про велику плутанину щодо того, як виставляти оцінки та як враховувати оцінки з інших шкіл. Вчителі_льки також повідомили про додаткові труднощі, пов'язані з тим, що учні_ениці за кордоном можуть бути зараховані до інших класів, ніж вони були в українській системі через їхні поточні освітні потреби та бали.

«У нас в країні немає системи регулювання приналежності учнів до тієї чи іншої школи. Навіть при переїзді по території України діти можуть залишатися в кількох навчальних закладах, тому що можуть не отримати документи на руки», — вчителька інформатики та робототехніки, Донецька область.

Вчителі_льки просили надати більше рекомендацій щодо виставлення оцінок учням_еницям, які постійно відсутні або не займаються, зокрема й на онлайн-уроках. До цієї групи ввійшли учні_ениці, які не беруть участь у дистанційних видах занять.

«Незрозуміло, як, наприклад, ефективно оцінювати учнів під час дистанційного навчання. Що робити, якщо, наприклад, практичні роботи з деяких предметів є обов'язковими, а учень систематично не виконує їх? Ми знаємо, що деякі учні просто не виконують їх через відсутність бажання. І як змусити учня, тобто не змусити, а змотивувати», — вчитель хімії, Сумська область.

Чимало вчителів_льок та учнів_ениць висловили незадоволення кількістю дисциплін і рівнем деталізації навчальних дисциплін, які повинні пройти

учні_енциі, та запропонували скоротити цю кількість та спростити їх через труднощі з наявними ресурсами та доступом до інтернету.

> «*Наразі в мене… шістнадцять предметів… У мене фізика в середу та в п'ятницю. У мене немає світла в середу. Вчитель не має світла в п'ятницю. Тобто я лише асинхронно*[24] *відвідую уроки фізики, дивлюся якісь відео і все, пояснень немає… Коли треба робити домашнє завдання, якщо ти працюєш асинхронно, то треба робити і те, що було на уроці, і робити більше домашніх завдань. Вдвічі більше навантаження, враховуючи, що не так уже й багато часу є світло. І загалом це дуже виснажує, як фізично, так і морально. Просто сиджу, пишу, і пишу, і пишу. Це неправильно, тобто я, дитина, повинна, так мені здається, самостійно розбиратися в тому, що мало б бути класною роботою… і ще домашні завдання. Це займає надто багато часу»*, — учениця 11 класу, м. Київ.

Учні_енциі в схожий спосіб розповідають про предмети, з яких потрібно складати іспити, а також скаржаться на те, що математика дається особливо важко.

> *«Я б зробила математику простішою, алгебру, геометрію… не треба, на мій погляд, у це все так заглиблюватися… це нецікаво, але все одно треба здавати ці незалежні оцінювання потім… важко зрозуміти… математику, але вони все одно змушують це робити, запам'ятовувати її»*, — учениця 10 класу, Дніпропетровська область.

Думки учнів_енець та вчителів_льок дещо відрізнялась у питанні точної кількості предметів (дехто припускав, що має бути мінімальна кількість дисциплін, які необхідно пройти) і того, які дисципліни мають бути пріоритетними, але всі однозначно погодилися, що уроки, які популяризують українську культуру та історію повинні мати найвищий пріоритет.

> *«Важливо знати історію, мову — ми тут живемо, розмовляємо цією мовою, і донести до дітей саме розуміння нашої країни, нашого менталітету, нашої культури, ось чому це важливо. І щоб, коли діти закінчують школу, у них була мотивація змінювати нашу країну та бажання активніше висловлювати свої думки»*, — учениця 11 класу, Івано-Франківська область.

Учні_енциі різних вікових груп під час обговорень регулярно стверджували, що хочуть обирати дисципліни, які мають бути доступні всім і однаково, незалежно від гендерної ідентичності, зокрема для того, щоб можна було зосередитися на темах або навичках пов'язаних із майбутніми професіями.

> *«Дійсно недостатньо… вміння обирати предмети відповідно до майбутньої професії… можна навіть сказати, нерозумно, враховуючи, що багато підлітків аж до випускних іспитів не можуть визначитися, яку спеціальність вони оберуть у майбутньому. Але все ж якась можливість…*

[24] Дисципліни чи уроки, які викладають асинхронно, не проводять в режимі реального часу. Матеріали та домашні завдання, пов'язані з уроком, можна отримати та виконати онлайн, часто за допомогою відео чи записів уроків та використання електронних форм подання. Такий підхід дає учню змогу навчатись у власному темпі та в той час, який він вибере.

розставити пріоритети була б доречною», — учениця 9 класу, Дніпропетровська область.

Учні_енциі також хочуть отримати більше можливостей для вивчення тих дисциплін, які можна практично застосувати в повсякденному житті. Серед тем, які вони часто пропонували, були фінансова грамотність, психологія та статеве виховання, а також курси, присвячені публічним виступам, комунікації, написанню резюме, тому, як знайти роботу та іншим навичкам.

«Я б… ввела деякі обов'язкові предмети, як-от статеве виховання, психологія, соціологія… і фінансова грамотність, і всі… учні могли б вибирати… можна поставити якесь обмеження на кількість, але учні вибирали б ті… які їм більше подобаються», — учениця 11 класу м. Київ.

«Я не думаю, що це станеться коли-небудь, може через п'ятдесят років… Мені хотілося б… Я вирішив заради розваги подивитися в книжках і порахувати, скільки там реальної інформації, яку можна застосувати в житті. Ну, здається, лише для мене, а не для інших. Я підрахував… отримав приблизно тридцять два відсотки. Хотілося б, щоб можна було вибрати, наприклад, першу — молодшу школу, там ніби все… ясно. Це саме те, що повинен знати кожен. Але наприклад… можна вибрати предмети, на які хочеш піти і в яких хочеш розвиватися, наприклад, якщо вибираєш англійську… то це означає, що математики в тебе буде втричі менше… ніж англійської, мабуть, тому, що ти хочеш розвивати англійську для майбутньої професії… це для того, щоб вивчити більше корисного матеріалу. І… надалі буде значно легше. А ти вже на своєму шляху, ніби… все, що тобі розповідають, як оплачувати комунальні послуги. Це все для того, щоб ми розвивалися… що потрібно робити, як почати заробляти перші гроші», — учень 8 класу, Івано-Франківська область.

Учні_енциі вважають, що якби їм дали можливість обирати предмети, вони б більш активно брали участь у навчанні.

«Я вірю, що більше учнів були б… зацікавленими добре вчитись у школі, якби могли обирати», — учениця 10 класу, Львівська область.

Таку ж думку висловили й ті учні_енциі, які зазначили, що вже частково обирають, які заняття відвідувати для дистанційного навчання, на основі своїх зацікавлень.

«Я дуже давно не виконувала всього домашнього завдання за цей рік, до прикладу. Я завжди старалася все робити, я дев'ять класів відмінно вчилась… але зараз мене просто не вистачає на це. Адже крім школи в мене є інші якісь інтереси, є просто навіть книжка, фільми, щось типу того, шо я хочу подивитися, що мені цікавіше більше, ніж якась фізика… і я просто собі розставляю пріоритети. Але навіть якби я робила все, що нам задають, я розумію, що це все, на що б мене вистачало, і це… не думаю, що це окей. Нас не мають настільки загружати, і треба розставляти якісь пріоритети. Я вважаю, що було би краще, якби ми могли вибирати предмети, які нам більше подобаються, які ми хочемо глибше вивчати, а не вчити те, шо всім "потрібно" вивчити», — учениця 10 класу, Львівська область.

Деякі учні_ениці також запропонували введення додаткових уроків, щоб вчителі_льки могли використовувати їх за потреби, щоб зосередитися на темах, які стосуються потреб та інтересів учнів_ениць, що виникають.

> *«Було б круто, якби, коли вчитель не встиг… [якщо] ми чогось не зрозуміли, можна було б додати ще один урок для того, щоб ми могли все зрозуміти»,* — учениця 11 класу, Івано-Франківська область.

Одна учениця припустила, що такий урок можна використовувати для підготовки учнів_ениць до іспитів, включно з тими, хто не може дозволити собі репетиторів або курси поза школою, які є непомірно дорогими.

> *«Щодо підготовки до іспитів, то, мабуть, тут треба додати і якісь нульові уроки… добровільні… наприкінці дня, щоб це були якісь шкільні курси, безоплатні. Адже всі повинні складати іспити, а вони взагалі до них не готуються… Не у всіх є гроші, щоб підготуватися… таких курсів у школі мало»,* — учениця 11 класу, Запорізька область.

Роль учня_ениці, вчителя_льок, батьків у системі загальної середньої освіти

Під час проведення обговорень у фокус-групах із вчителями_льками та учнями_ениць обидві групи висловили свою точку зору щодо своїх поточних обов'язків у системі освіти та відповідних змін, яких вони очікують від МОН та адміністрації шкіл. Вчителі_льки зазначили, що від них очікують надання послуг збереження психічного здоров'я та психосоціальної підтримки (ПЗПСП) більше, ніж вони можуть забезпечити з їхньою поточною спроможністю та професійним досвідом. **Й учні_ениці, й вчителі_льки висловили побажання, щоб батьки більше допомагали учням_еницям у навчанні, особливо вдома, щоб зняти частину тягаря з вчителя_льки.** Одна учениця поділилася своєю думкою про те, що підтримка батьків особливо важлива для молодших школярів.

> *«Молодшим класам зараз найважче, тому що війна, а їм потрібен хтось… бо з самодисципліною складніше. Я про початкову школу… батьки можуть якось…починаючи, … з шостого класу… до дев'ятого… навіть до десятого… дуже важко із самодисципліною, а батьки зайняті на роботі… було б круто їх зацікавити, щось придумати, щоб вони були максимально залучені»,* — учениця 10 класу, Дніпропетровська область.

Також вчителі_льки розповідали про тиск, який вони відчувають щодо власної участі у сприянні успішності учнів_ениць, що перевищує реалістичні очікування.

> *«Ситуація зараз залежить і від нашої армії, і від нашої витримки, а на плечах учителів — насправді ціле суспільство. Це не перебільшення, адже вчитель не лише дає освіту та знання, а й формує світогляд та менталітет. І загалом хочу сказати, що вчителів сьогодні потрібно дуже добре підтримувати — і психологічно, і морально, і матеріально»,* — вчителька історії, Дніпропетровська область.

Учні_ениці зазначали, що ніхто не враховує їхні відгуки та побажання щодо освітнього процесу, навіть їхні вчителі_льки та інші працівники_ці у сфері освіти. **Деякі учні_ениці відмітили, що вони беруть участь у позакласних заходах і клубах, які можуть впливати на діяльність у школі (наприклад, шкільне**

самоврядування), однак вони хотіли б відігравати більшу роль у керуванні напрямком і фокусом свого освітнього шляху, у тому числі вибором навчального плану.

> *«Якщо брати безпосередньо роль учня у…всіх школах, то виглядає так, що ми не відіграємо великої ролі в системі освіти. Студенти відіграють більшу роль. Це й зрозуміло, тому що вони вже можуть виходити на протести, вони повнолітні, вони вчаться… Але якщо брати систему освіти в цілому, студенти мають найбільший вплив»,* — учениця 11 класу, Івано-Франківська область.

Деякі учні_енициі також висловили зацікавленість у прямій взаємодії з урядом для того, щоб робити свій внесок в освітні процеси:

> *«Було б дуже круто, якби я могла на це впливати, адже я постійно думаю про це. І я розумію, наскільки я хочу, аби майбутні покоління відчували себе краще в школі, ніж я. Ну, ніби краще якось жили, ніж я. І було б круто, аби я справді, можливо, мала якесь відношення до Міністерства освіти… і я могла якимось чином… мій голос, мої слова були би варті того, аби… не варті точніше, а важливі, і щось могло би змінитися за моєї участі»,* — учениця 10 класу, Львівська область.

Одна учениця, яка вже брала участь у Молодіжній раді, розповіла, що ця участь була важливою для неї, але вона хотіла б мати більше лідерських повноважень, а також повноважень ухвалювати рішення будучи ученицею в системі середньої освіти.

> *«Я представниця Молодіжної ради… комунікація з управлінням освіти відбувається, але… не так ефективно, як хотілося б… Я вважаю, що незалежно від віку ти можеш впливати на все… коли ти учень, то йдеться про твої проблеми і проблеми твоїх однокласників. Тож до кого, як не до них, варто прислухатися? Тому що люди, які двадцять років тому навчалися у школі, не мають уявлення про проблеми та потреби сучасних школярів»,* — учениця 11 класу, Харківська область.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СПРИЯННЯ БІЛЬШ ЕФЕКТИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩУ

Рекомендації та спеціальна підготовка, необхідні для підтримки вчителів_льок та учнів_ениць

Під час обговорень у фокус-групах і вчителі_льки, й учні_енициі ділилися досвідом, думками та пропозиціями щодо того, у яких сферах потрібна додаткова підтримка з боку МОН для покращення результатів навчання. Деякі учні_енициі заявили, що не відчувають належної підтримки від своїх вчителів_льок в умовах повномасштабної війни, оскільки деякі вчителі_льки дотримувалися суворих термінів і стандартів для виставлення оцінок, не беручи до уваги вплив війни на психічне здоров'я учнів_ениць і спроможність навчатися. На додаток до вказівок щодо оцінювання та сприяння навчанню серед учнів_ениць-ВПО та неактивних учнів_ениць, і вчителі_льки й учні_енициі однаково визнали потребу в додаткових ресурсах зі сфери психічного здоров'я та психосоціальної підтримки і для

вчителів_льок, і для учнів_ениць, включно з додатковим навчанням для шкільних психологів_гинь і вчителів_льок щодо таких тем, як емоційна регуляція та боротьба з булінгом і запобігання йому. Навчання у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки має включати розпізнавання, реагування та надання відповідних безпечних і перевірених рекомендацій для молодих людей, які пережили психічну травму, мають тривожність, депресію чи інші проблеми з психічним здоров'ям. Інші теми для вивчення, про які згадували вчителі_льки, були пов'язані з ІТ курсами, платформами та ресурсами для підтримки навчальної діяльності. Усі рекомендації, незалежно від теми, мають включати варіанти і підходи, щоб дати школам і вчителям_лькам можливість застосовувати підходи відповідно до контексту й у межах місцевих умов та узгодити стратегії так, щоб вони стабільно застосовувались і відповідали поточній ситуації у школі та регіоні.

Фінансові інвестиції в педагогічні кадри України

Болючою проблемою, яку підіймали вчителі_льки та учні_ениці, було робоче навантаження й оплата праці вчителів_льок, причому вчителі_льки казали, що відчувають себе перевантаженими, перевтомленими та недооціненими. Учні_ениці визнали, що їхніх вчителів_льок недооцінюють і їм мало платять. Більше того, деякі учні_ениці зазначили, що не бачать себе вчителями_льками у майбутньому через власне негативне сприйняття того, як українське суспільство ставиться до освітян і як оплачує їхню працю. Цей висновок особливо важливо відзначити, оскільки учні_ениці розповіли, що деякі з найефективніших вчителів_льок, які в них були, були молодшими та мали такі стратегії викладання, які резонували з ними, і їм вдавалось краще спілкуватися з учням_еницями. Хоча вибірка дослідження для цього оцінювання була невеликою, варто зазначити, що більшість вчителів_льок повідомляли, що або мали другу роботу, або активно шукали її. Отже, додаткові фінансові інвестиції є критично важливими для підтримки, зростання та утримування викладацької робочої сили в Україні.

Внесення змін у навчальний план учнів_ениць

Вчителі_льки та учні_ениці поділилися, що хочуть бачити зміни у кількості та спрямованості дисциплін для учнів_ениць, у тому числі тих, які є пріоритетними для випускних іспитів. Зміни у способах надання освіти вплинули на якість освіти, і деякі учні_ениці відчувають невпевненість щодо того, як вони завершать свою середню освіту, включно з випускними іспитами, і чи зможуть належним чином підготуватися до вищої освіти та економічних можливостей після закінчення школи. Учні_ениці висловили бажання обирати дисципліни на основі сфер, якими вони хочуть займатися після закінчення навчання, зокрема й таких як психологія. Також вони просили більше зосередитися на практичних предметах, як-от фінансова грамотність, статева освіта, здоров'я та інші теми, пов'язані з життєвими навичками, а також процесом пошуку роботи. Й учні_ениці, й вчителі_льки відзначили зростання інтересу й мотивації вивчати предмети, які популяризують українську культуру та історію. Вчителі_льки, але особливо учні_ениці, поділяли зацікавленість в активнішій участі у процесі вибору напряму навчання.

Інфраструктурні ресурси, необхідні для підтримання результатів навчання

Деякі вчителі_льки та учні_ениці проживали в регіонах, які фізично менше постраждали від війни, але іншим пощастило менше, і їм бракувало базових ресурсів для ефективного надання освітніх послуг або навчання. Інфраструктурні ресурси[25], як-от генератори, тепло та доступ до води, були обмежені, але брак укриттів, електронних пристроїв, підручників та постійного й надійного доступу до інтернету найчастіше згадувалися як найпоширеніші потреби й водночас значні перешкоди для навчання. Щодо тих випадків, коли очне навчання було неможливим, вчителі_льки висловлювали відчай через відсутність доступних для учнів_ениць електронних пристроїв. Таким учням_еницям часто доводилося використовувати ноутбуки чи навіть мобільний телефон, яким користувались усі члени сім'ї, що створювало додаткові перешкоди для їхньої участі у дистанційному навчанні.

Майбутні дослідження

На підставі результатів оцінювання є потреба у подальшому дослідженні потреб вчителів_льок, учнів_ениць та інших зацікавлених сторін у системі освіти (наприклад, батьків). Вчителі_льки, зокрема, поділилися досвідом роботи з вразливими групами молоді, до яких входить молодь з інвалідністю, а учні_ениці поділилися важливістю підтримки психологічного добробуту в класі. Обидві групи учасників_ць також відзначили необхідність більшого залучення батьків до освітнього процесу. Подальші дослідження щодо батьківської підтримки дітей у навчанні, включно з відповідними висновками щодо учнів_ениць, батьки яких служать у Збройних силах, переїхали або загинули внаслідок повномасштабного вторгнення, є критично важливими для розуміння та задоволення потреб молоді.

ВИСНОВКИ

Модифікація підходів

Під час проведення оцінювання було внесено зміни до дослідницьких стратегій та комунікації для успішного завершення оцінки. Розроблення плану на випадок надзвичайних ситуацій для встановлення зв'язку між молодими дослідниками_цями та учасниками_цями було необхідним, щоб забезпечити прогрес дослідження та формування спільного розуміння того, як буде проводитися дослідницька діяльність, оскільки під час реалізації цього дослідження відбувалися постійні відключення світла, сигнали повітряної тривоги та ескалація вторгнення. У зв'язку з розвитком воєнної ситуації часові межі багато разів зміщувалися, збір даних затримувався та переносився через постійні проблеми з електроенергією та інтернетом. Це призвело до необхідності запланувати більшу кількість фокус-груп із меншою кількістю учасників_ць. Подальше спостереження та збір даних за допомогою платформ для обміну текстовими повідомленнями для тих, хто не зміг приєднатися до повного обговорення наживо, певним чином полегшили планування додаткових фокус-груп і дали змогу тим, хто не зміг взяти участь в обговоренні наживо, дати свої відповіді на дослідницькі питання. Проблеми зі зв'язком також

[25] Інші згадані базові ресурси включали доступ до вогнегасників, аптечок першої допомоги, а також парамедиків або іншого медичного персоналу для надання медичних послуг у школі.

спричинили труднощі при отриманні підписів на документах, що стосуються дослідження (наприклад, формах згоди на участь у дослідженні). Як альтернативу для документування, за необхідності, було використано спосіб підтвердження згоди за допомогою текстових повідомлень.

Залучення та участь

Попри те, що протягом кількох місяців було застосовано кілька стратегій і заходів, відбір як молодих дослідників_ць, так і учасників_ць дослідження був складним завданням. Розробка системної стратегії та процесів для забезпечення додаткової координації та просування разом з іншими ключовими зацікавленими сторонами, у тому числі в зовнішніх мережах, може полегшити пошук людей для майбутніх досліджень і планування заходів.

У попередніх дослідженнях програми «Мріємо та діємо» було визначено, що серед української молоді відчувається брак програм і можливостей для розвитку навичок, пов'язаних із дослідженнями. Думки, якими поділилися молоді дослідники_ці та учасники_ці фокус-груп, також підтверджують ідею про те, що українська молодь може не знати про можливості досліджень та їхні переваги. Після участі в дослідницькій діяльності молоді дослідники_ці та учасники_ці розповіли, що спочатку вони не були впевнені щодо того, що саме передбачає їх участь і були налякані та сумнівалися, що вони зможуть зробити цінний внесок у дослідження. Найчастіше такі думки формулювали молодші дослідники_ці чи учасники_ці (наприклад, від 15 років і менше). Ці роздуми свідчать про те, що майбутні дослідження та програми потрібно рекламувати у більш дружній до молоді спосіб. Зрештою, хоча в дослідженні брали участь молоді дослідники_ці різних вікових груп, молодші учасники_ці команди проєкту були більш залученими та активнішими, ніж старші учасники_ці. Старші часто мали інші обов'язки, наприклад, підготовку до іспитів. Це вказує на необхідність залучення молодих людей молодшого віку до заходів програми, зокрема у лідерських ролях, оскільки такі учасники мають більше мотивації, особливо якщо раніше не мали змоги розвивати лідерські навички. Інші підходи можуть передбачати наявність більш досвідчених «друзів» по команді, з якими кожен_на учасник_ця команди може незалежно зв'язатися, на додаток до старших учасників_ць команди для підтримки, а також для сприяння звітності щодо завдань досліджень.

Посилення спроможності та застосування підходу «не нашкодь» і травма-інформованого підходу

Забезпечення того, щоб дослідницька діяльність включала і підхід «не нашкодь», і травма-інформований підхід як для учасників_ць дослідницької групи, так і для учасників_ць фокус-груп, було критично важливим питанням на всіх етапах оцінювання. Усі члени_кині дослідницької групи підтримували зв'язок через Telegram з моменту долучення до команди, а старші члени_кині дослідницької команди долучались і надавали підтримку між навчальними заходами та зустрічами. Щотижневі зустрічі були зосереджені на розвитку дослідницьких навичок для підтримки та зміцнення потенціалу молодих дослідників_ць.

Незалежно від рівня попереднього досвіду в дослідницькій діяльності, усіх молодих людей заохочували до участі та ведення діяльності на кожному етапі цієї

оцінки після завершення навчання. У той час як молоді дослідники_ці певною мірою були залучені до розробки протоколу, рекрутингу учасників_ць для фокус-груп, збору даних та аналізу, старші члени_кині дослідницької групи довіряли молодим дослідникам_цям можливість визначати, коли ті будуть готові очолити дослідницьку діяльність. Хоча в деяких випадках це призводило до повільнішого темпу, старші члени_кині дослідницької групи вважали, що цей підхід є життєво важливим для залучення молодих дослідників_ць за принципом «не нашкодь» і в межах травма-інформованого підходу, а також для того, щоб зберегти особистий ресурс і добробут дослідників_ць найважливішим пріоритетом протягом усього циклу навчання.

Посилення спроможності забезпечували старші члени_кині команди на зустрічах дослідників_ць і тоді, коли молоді дослідники_ці керували дослідницькими заходами. Вони, наприклад, надавали рекомендації через функцію чату Zoom під час збору даних молодими дослідниками_цями під час фокус-груп. Молоді дослідники_ці відзначили, що цей підхід був корисним і особливо сприятливим, оскільки вони могли непомітно отримувати певні орієнтири, одночасно керуючи процесом дослідження.

Аналіз даних

Залучення молодих дослідників_ць до завершення процесу аналізу якісних даних потребувало найбільше часу, постійної підтримки та тривалого навчання молодих дослідників_ць. Регулярні зустрічі часто зосереджувались на повторенні кодів, відібраних для аналізу даних і демонстраціях процесу кодування наживо. Навчання кодуванню на базі нотаток, які молоді дослідники_ці робили під час проведення перших фокус-групових дискусій, а потім перехід на повноцінні протоколи виявилось дуже корисним у скеровуванні молодих дослідників_ць, які не мали попереднього досвіду якісних досліджень до цієї оцінки.

ДОДАТОК

Таблиця 2. Вчителі_льки, учасники обговорення у фокус-групах

Демографічні дані учасників_ць	**Вчителі_льки (n=21)**
Стать	Жінка (86%) Чоловік (14%)
Вік (років)	20–24 (5%) 25–29 (10%) 30–34 (10%) 35–39 (14%) 40–44 (14%) 45–49 (14%) 50–54 (10%) 55–59 (23%)
Область	Дніпропетровська (38%) Сумська (18%) Чернігівська (14%) Київська (10%) Житомирська (10%) Рівненська (5%) Волинська (5%)
Найвищий рівень освіти	Диплом магістра (85%) Диплом бакалавра (5%) Диплом молодшого спеціаліста (10%)
Робота окрім викладання в школі	Немає і не шукаю (48%) Немає, але шукаю (33%) Є інша, офіційна (14%) Є інша, неофіційна (5%)
Форма навчання	Онлайн (52%) Змішана (43%) Офлайн (5%)
Класи, у яких здійснюється викладання[26]	П’ятий (43%) Шостий (43%) Сьомий (38%)

[26] Відсотки відображають частку вчителів_льок-учасників_ць, які викладали в кожному класі. Більшість вчителів_льок-учасників_ць навчали в різних класах.

	Восьмий (38%) Дев'ятий (48%) Десятий (48%) Одинадцятий (62%)
Предмети, які викладаються[27]	Українська мова та література (33%) Історія (29%) Англійська (14%) Здоров'я, безпека та добробут (14%) Захист України (10%) Громадянська освіта (10%) Мистецтво (10%) Хімія (10%) Правознавство (5%) Етика (5%) Зарубіжна література (5%) Музика (5%) Географія (5%) Інформатика (5%) Математика (5%)
Кількість учнів_ениць, яких навчає один вчитель	15–19 (14%) 20–24 (14%) 25–29 (33%) 30–34 (19%) 45–49 (5%) 90–94 (5%) >100 (10%)

Таблиця 3. Учні_ениці, учасники обговорення у фокус-групах

Демографічні дані учасників_ць	**Учні_ениці (n=40)**
Стать	Дівчина (80%) Хлопець (20%)
Область	Київська (30%)

[27] Відсотки відображають частку вчителів_льок-учасників_ць, які викладали різні предмети. Декілька вчителів_льок-учасників_ць викладали різні предмети.

	Дніпропетровська (17%) Кіровоградська (8%) Рівненська (8%) Чернігівська (5%) Запорізька (5%) Донецька (5%) Львівська (5%) Полтавська (5%) Житомирська (3%) Волинська (3%) Харківська (3%) Івано-Франківська (3%)
Участь у неформальній освіті	Так (12%) Ні (63%) Дані відсутні (25%)
Участь у позакласних заходах	Так (43%) Ні (32%) Дані відсутні (25%)
Форма навчання	Змішана (37%) Онлайн (23%) Офлайн (15%) Дані відсутні (25%)
Статус зайнятості	Не працюю і не шукаю роботи (33%) Не працюю, але шукаю роботу (17%) Я не можу працювати (20%) Інший, неофіційно (5%) Дані відсутні (25%)
Клас	П’ятий (5%) Шостий (5%) Сьомий (3%) Восьмий (5%) Дев’ятий (36%) Десятий (23%) Одинадцятий (23%)